

Samenvatting

Het onderhavige onderzoek betreft de proces- en effectevaluatie van een speciale afdeling in het Pieter Baan Centrum (PBC) voor weigerende verdachten in het Pro Justitia (PJ-)onderzoek. Het beoogt daarmee een bijdrage te leveren aan de oplossing voor de problematiek van de weigerende verdachten.

Weigerende verdachten zijn personen die niet willen meewerken aan gedragskundig onderzoek. Zij zijn hiervoor aangemeld in verband met vermoedens van een psychische stoornis ten tijde van het plegen van het delict. In de meeste gevallen worden zij ambulantly onderzocht, in een enkel geval is dit middels klinische opname in het PBC. Om te onderzoeken of de onderzoeksopbrengst bij weigerende verdachten kon worden vergroot, was in het PBC gedurende een pilot van een jaar een speciale afdeling geopend, genaamd Unit 3. De onderzoeksopbrengst is de mate waarin de PJ-vragen zijn beantwoord. Dit zijn vragen over onder meer de aan- dan wel afwezigheid van een stoornis, de relatie tussen de stoornis en de strafbare feiten en de noodzaak voor het opleggen van een interventie of maatregel.

Voor de weigeraars die naar Unit 3 gaan, is het standaard PJ-onderzoek in het PBC aangepast, waarbij vooral is ingezet op intensivering van het observatieproces en aanpassing van het leefklimaat. Ook is er een samenwerking aangegaan met de Van der Hoeven Kliniek uit Utrecht, een forensisch psychiatrisch centrum (fpc) waar tbs-gestelden behandeld worden. Plaatsing op Unit 3 gebeurde aan de hand van drie inclusiecriteria: de verdachte weigert gesprekken met de psycholoog en psychiater, er zijn vooral vermoedens van persoonlijkheidsproblematiek (in tegenstelling tot actieve psychotische symptomen) en van overplaatsing wordt geen schade aan het onderzoek verwacht. De observandi werden eerst opgenomen op een van de reguliere units, waarna ze in de loop van het onderzoek konden worden overgeplaatst naar Unit 3. Het onderzoekende team, bestaande uit een psycholoog, een psychiater, een rapporterend groepsleider, een jurist, een forensisch milieuonderzoeker (FMO'er) en een proces-psycholoog of -psychiater, besloot wanneer overplaatsing geïndiceerd was. De opzet van de afdeling is in de eveneens door het WODC verrichtte planevaluatie¹ samengevat in zeven thema's met negen veronderstelde werkzame mechanismen. De uitvoering van deze thema's en veronderstelde werkzame mechanismen in de praktijk (procesevaluatie) en de effectiviteit van de afdeling (effectevaluatie) zijn in het onderhavige onderzoek bekeken.

Doelstelling en onderzoeksvragen

De doelstelling van het onderzoek is drieledig en luidt:

- 1 Het vaststellen van de effectiviteit van de speciale afdeling voor weigerende verdachten, Unit 3, die voor de duur van een jaar in het PBC is opgericht. De effectiviteit wordt met name vastgesteld aan de hand van de onderzoeksopbrengst, de mate waarin de PJ-vragen zijn beantwoord. Voor het huidige onderzoek is de onderzoeksopbrengst geoperationaliseerd als de hoeveelheid bruikbare informatie in de beantwoorde vragen en/of de hoeveelheid beantwoorde vragen in de PJ-rapportage.

---

¹ Nagtegaal, M.H. (2018). *Weigerende observandi op een speciale afdeling in het Pieter Baan Centrum: Planevaluatie en bevindingen over het eerste half jaar*. Den Haag: WODC, Cahier 2018-7.

- 2 Het bepalen van de factoren die mogelijk samenhangen (positief dan wel negatief) met de onderzoeksopbrengst van de speciale afdeling voor weigerende verdachten.
- 3 Het analyseren van de manier waarop eventuele succesfactoren kunnen worden geïntegreerd in het reguliere observatieproces van het PBC.

De onderzoeksvragen zijn:

Procesevaluatie

- 1 Hoe zijn de plannen in de praktijk geïmplementeerd? Welke plannen zijn uitgevoerd en welke niet?
- 2 Welke omstandigheden werkten mee aan de implementatie en welke omstandigheden bemoeilijkten de implementatie? Zijn de plannen in de praktijk aangepast?

Effectevaluatie

- 3 Heeft de aanpassing van het observatieproces op Unit 3 geleid tot een grotere onderzoeksopbrengst?
- 4 Welke factoren hangen samen met het slagen dan wel falen van Unit 3?
- 5 Kunnen eventuele succesfactoren worden geïntegreerd in het reguliere observatieproces van het Pieter Baan Centrum? Zo ja, zijn hiervoor aanvullende (buiten de bestaande kaders) wettelijke maatregelen of andersoortige maatregelen nodig?

Methoden

Voor de *procesevaluatie* zijn interviews gehouden, is deelgenomen aan project-groepoverleggen, zijn andere relevante vergaderingen bijgewoond, is het PBC regelmatig bezocht en is overleg gevoerd met diverse betrokkenen bij Unit 3. In het *onderzoek naar de effectiviteit* van Unit 3, is de groep weigerende verdachten die gedurende de pilot op Unit 3 heeft verbleven (N=47) gematcht en vergeleken met een controlegroep van weigerende verdachten (N=47) die vóór de opening van Unit 3 in het PBC heeft verbleven. Er zijn twee onderzoeksinstrumenten ontwikkeld: een evaluatielijst en een observatielijst. In de evaluatielijst staan elf vragen over de weigerende observandi. De vragen gaan over demografische achtergrondgegevens (leeftijd ten tijde van het onderzoek, sekse, geboorteland), eerdere tbs-maatregelen, eerdere opname in het PBC, het PJ-traject voorafgaand aan de PBC-plaatsing, bijvoorbeeld of er ambulante onderzoek heeft plaatsgevonden, en of bij de observandi verlenging van de observatietermijn heeft plaatsgevonden. In de observatielijst is op gestandaardiseerde wijze vastgelegd aan welke activiteiten de observandi hebben deelgenomen. De andere bronnen die zijn gebruikt in het bepalen van de effectiviteit van Unit 3, zijn de PJ-rapportages en vonnissen van de observandi. De resultaten zijn verdeeld in bevindingen over alleen de observandi van Unit 3, bevindingen over Unit 3 in vergelijking met de controlegroep, bevindingen tussen de observandi van Unit 3 met en zonder onderzoeksopbrengst (eerste post-hoc analyse) en bevindingen bij de overige weigerende observandi die gedurende de pilot in het PBC verbleven, maar niet naar Unit 3 zijn geplaatst (tweede post-hoc analyse). De post-hoc analyses zijn verricht om eventueel aanvullende factoren gerelateerd aan de onderzoeksopbrengst te detecteren (eerste post-hoc analyse) en om te bepalen of bij de plaatsing van weigerende observandi op Unit 3 geen selectie-effect ten gunste van de pilot heeft plaatsgevonden (tweede post-hoc analyse). De hypothese die is onderzocht in de tweede post-hoc analyse was dat alleen de minder hardnekkige weigeraars naar Unit 3 zouden zijn overgeplaatst. In dat geval zou de pilot minder betrouwbaar zijn omdat een eventueel grotere onderzoeksopbrengst aan die selectie zou kunnen worden toegewezen.

Resultaten

De belangrijkste resultaten zijn samengevat in de beantwoording van de onderzoeksvragen. Voor een overzicht van de andere belangrijke bevindingen wordt verwezen naar hoofdstuk 4.

Beantwoording onderzoeksvragen procesevaluatie

1 *Hoe zijn de plannen in de praktijk geïmplementeerd? Welke plannen zijn uitgevoerd en welke niet?*

Uit de procesevaluatie is gebleken dat de plannen achter de afdeling veelal zo zijn uitgevoerd als van te voren bedacht. Dit geldt voor vijf van de zeven thema's en voor zeven van de negen veronderstelde werkzame mechanismen: het afdelingsklimaat van een therapeutisch milieu, de inzet van extra forensisch psychiatrische expertise, met uitwisseling van ervaringen en de aanstelling van een observatiecoördinator, een dagprogramma met een flexibel en aantrekkelijk aanbod van activiteiten, een aantrekkelijke gezamenlijke ruimte en een uitgebreider dagprogramma, weinig mogelijkheden tot verschuilen achter zorg- of aandachtvragers, en extra focus op en aandacht voor één subgroep van observandi. Twee veronderstelde werkzame mechanismen zijn niet of nauwelijks uitgevoerd in de praktijk. Dit zijn de verlenging van de observatietermijn met een aanzienlijke duur en de multidisciplinaire uitbreiding van het PJ-onderzoek. Vanwege de onvoldoende implementatie kunnen deze veronderstelde mechanismen niet op effectiviteit worden onderzocht.

2 *Welke omstandigheden werkten mee aan de implementatie en welke omstandigheden bemoeilijkten de implementatie? Zijn de plannen in de praktijk aangepast?*

De verlenging van de observatietermijn is per 1 juli 2018 wettelijk geregeld, na afloop van de pilot. Dit heeft het toepassen van de verlenging van de observatietermijn met een aanzienlijke duur gedurende de pilot bemoeilijkt (die liep van april 2017 tot april 2018). In de praktijk gebeurde het soms dat een rechter-commissaris verlenging wel en soms niet toestond. Bij medewerking van de verdachte aan de verlenging werd deze eerder toegestaan. De belangrijkste reden dat er weinig verlengingen zijn geweest, was echter dat van verlenging in de meeste zaken geen meerwaarde werd verwacht. Aan de multidisciplinaire uitbreiding van het PJ-onderzoek is gedurende de pilot weinig aandacht besteed, de focus lag op intensivering van het observatieproces. Tevens waren er individuele verschillen tussen de onderzoekers die al dan niet extra tijd en aandacht besteedden aan de observandi van Unit 3. Van te voren waren de kaders waarbinnen de pilot moest worden uitgevoerd uitgedacht en gezien de strafrechtelijke setting was er weinig ruimte voor grote veranderingen.

Beantwoording onderzoeksvragen effectevaluatie

3 *Heeft de aanpassing van het observatieproces op Unit 3 geleid tot een grotere onderzoeksbijdrage? De grotere onderzoeksbijdrage is geoperationaliseerd als meer bruikbare informatie in de beantwoorde vragen en/of meer beantwoorde vragen in de PJ-rapportage.*

De beantwoording van alle PJ-vragen bij de observandi van Unit 3 is vergroot in vergelijking met de controlegroep (10 van 10 vergelijkingen), maar dit verschil is voor de meeste PJ-vragen (net) niet significant (6 van 10 vergelijkingen). De conclusie luidt daardoor dat er sprake is van een voorzichtig succes van Unit 3. Het aantal observandi van Unit 3 bij wie stoornissen zijn uitgesloten en het aantal observandi van Unit 3 bij wie de kans op herhaling in algemene zin als hoog is ingeschat, zijn significant hoger bij de onderzoeksgroep. Het aantal keer dat er van gelijktijdigheid van stoornis en delict is gesproken, is hoger in de onderzoeksgroep (het verschil

benadert significantie). Het aantal observandi bij wie hypothesen over stoornissen zijn geformuleerd kon niet op significantie worden getoetst. De overige verschillen in de onderzoeksopbrengst zijn niet significant: het aantal observandi bij wie stoornissen zijn vastgesteld, bij wie sprake is van doorwerking van stoornis in delict, bij wie een uitspraak is gedaan over de mate van toerekeningsvatbaarheid, bij wie het risico van recidive als hoog is ingeschat op basis van psychopathologie, bij wie een advies is uitgebracht, en de totale onderzoeksopbrengst (alle beantwoorde PJ-vragen bij elkaar opgeteld). De grotere onderzoeksopbrengst over de gehele pilot Unit 3 sluit aan bij de bevindingen over het eerste half jaar van de afdeling, waarin eveneens een grotere onderzoeksopbrengst op Unit 3 is gevonden dan in de historische controlegroep.

De hypothese dat de minst hardnekkige weigerende observandi naar Unit 3 zijn geplaatst en daarmee een selectie-effect ten gunste van de pilot zou hebben plaatsgevonden, is niet bevestigd. Dit blijkt uit de bevinding dat de onderzoeksopbrengst bij de weigeraars van Unit 3 juist lager is dan de onderzoeksopbrengst bij de overige weigeraars (4 van 5 vergelijkingen). Twee van de verschillen tussen Unit 3 en de overige weigeraars benaderen significantie: het aantal observandi bij wie een stoornis is vastgesteld en het aantal observandi bij wie doorwerking is vastgesteld, zijn beide lager op Unit 3. De andere drie verschillen zijn niet significant: het aantal observandi bij wie gelijktijdigheid van stoornis en delict is vastgesteld, het aantal observandi bij wie een uitspraak is gedaan over de mate van toerekeningsvatbaarheid (beide iets lager op Unit 3) en het aantal observandi bij wie een advies is uitgebracht (iets hoger op Unit 3). Van de overige PJ-vragen waren geen gegevens beschikbaar. Deze resultaten zijn gevonden ondanks een significant langer verblijf van de Unit 3 groep ten opzichte van de overige weigeraars, dat samenhangt met meer onderzoeksopbrengst (zie ook hieronder). Dit benadrukt de bevinding dat juist de meest hardnekkige weigerende observandi op Unit 3 zijn geplaatst.

4 Welke factoren hangen samen met het slagen dan wel falen van Unit 3?

Er zijn weinig significante verschillen gevonden, waardoor weinig factoren kunnen worden aangeduid als samenhangend met het (voorzichtig) slagen van Unit 3. Er zijn drie typen analyses verricht, waarbij soms wel en soms geen significante verschillen zijn gevonden op dezelfde factor. In andere gevallen was het verschil niet te toetsen, omdat niet werd voldaan aan de toetseisen van voldoende waarnemingen per groep. De eerste twee typen vergelijkingen, die tussen Unit 3 en controlegroep 1, en die tussen observandi met en zonder onderzoeksopbrengst (een vastgestelde stoornis of een uitgebracht advies) binnen Unit 3, gaan over factoren die met het slagen dan wel falen van de afdeling te maken hebben. De derde vergelijking, die tussen Unit 3 en controlegroep 2, betreft het toetsen van de hypothese dat de minder hardnekkige weigerende observandi naar Unit 3 zouden zijn geplaatst en is hierboven reeds besproken, bij vraag 3.

Significante verschillen tussen observandi van Unit 3 en controlegroep 1 in de totale verblijfsduur in het PBC wijzen op een hogere onderzoeksopbrengst als het verblijf langer duurt.

Significante verschillen tussen observandi van Unit 3 met en observandi zonder onderzoeksopbrengst laten een verband zien tussen de onderzoeksopbrengst en een aantal activiteiten. De observandi van Unit 3 met een vastgestelde stoornis nemen minder deel aan gezamenlijk koken en maken vaker gebruik van voorzieningen voor bezoek en geestelijke verzorging.

Naast significante verschillen is er een aantal factoren waarbij de significantie wordt benaderd. Dit zijn daarmee factoren die mogelijk verband houden met de onderzoeksopbrengst. Er is bij de observandi van Unit 3 in vergelijking met controlegroep 1 vaker gebruikgemaakt van politiemutaties als databron. Bij de observandi van

Unit 3 met onderzoeksopbrengst in de zin van een vastgestelde stoornis, is vaker sprake van een incident (van geringe ernst) en minder vaak sprake van deelname aan de activiteit 'muziek' (maken/luisteren).

Ten slotte is er nog een aantal factoren dat vanwege de toetseisen van het aantal waarnemingen niet op significante verschillen te testen is, maar in absoluut aantal wel een verschil laat zien. Dit zijn daarmee factoren die nader onderzocht moeten worden om de relatie met de onderzoeksopbrengst te bepalen. Zo zijn de incidenten in de Unit 3 groep minder ernstig dan bij de observandi van controlegroep 1. De observandi met versus degenen zonder onderzoeksopbrengst laten eveneens enkele verschillen zien in absolute aantallen. Zo zijn er meer observandi met onderzoeksopbrengst (stoornis en advies) die zijn geboren in een westers geboorteland. Ook zijn er meer observandi met onderzoeksopbrengst met een lager IQ (<85, stoornis; niet significant voor advies) en is er vaker eerder ambulante onderzoek verricht (stoornis en advies). Als er sprake is van onderzoeksopbrengst in de zin van een vastgestelde stoornis of uitgebracht advies, is er vaker een tbs-maatregel opgelegd dan als er geen onderzoeksopbrengst is. Ten slotte lijkt het erop dat er sprake is van meer onderzoeksopbrengst als de dynamiek op de afdeling groter is. In deze analyse is gekeken naar de maanden waarin de observandi met onderzoeksopbrengst (stoornis of advies) op Unit 3 hebben verbleven, in relatie tot de gemiddelde bezetting in die maanden.

Alle overige onderzochte factoren, te weten leeftijd ten tijde van opname, sekse, intelligentie, het aantal en type ten laste gelegde delicten, eerder ambulante onderzoek, eerder PBC-onderzoek, eerdere tbs-maatregel, de verblijfsduur op Unit 3, andere gebruikte databronnen en de deelname aan andere dan de genoemde activiteiten, hangen niet samen met de onderzoeksopbrengst. Ten slotte is er nog een significant verschil in de redenen achter het weigeren, dit gebeurt op Unit 3 vaker op advies van de advocaat.

5 Kunnen eventuele succesfactoren worden geïntegreerd in het reguliere observatieproces van het Pieter Baan Centrum? Zo ja, zijn hiervoor aanvullende (buiten de bestaande kaders) wettelijke maatregelen of andersoortige maatregelen nodig?

Gezien het feit dat er weinig doorslaggevende factoren uit het onderzoek naar voren zijn gekomen, is het niet mogelijk te bepalen of de genoemde factoren in het reguliere observatieproces van het PBC kunnen worden geïntegreerd. Hieruit volgt dat er geen maatregelen kunnen worden benoemd die een dergelijke implementatie mogelijk zouden moeten maken. De factoren waarop wel significante verschillen zijn gevonden, de factoren die significantie benaderen en de factoren die in absolute aantallen duidelijk verschillen laten zien, kunnen worden meegenomen in de opzet van een nieuwe weigerunit of worden doorgevoerd in het reguliere observatieproces van het PBC (zie vraag 4). De onderzoeksopbrengst zou vervolgens moeten worden gemonitord om het succes of falen van deze factoren te bepalen.

Het kan zijn dat het voorzichtige succes van Unit 3 samenhangt met andere, niet onderzochte factoren. Ook is het zo dat de beperkte schaalgrootte van de pilot het onderzoeken van de verschillende genoemde factoren heeft bemoeilijkt. Als er meer weigerende observandi zouden zijn onderzocht, waren er aanvullende analyses mogelijk geweest. Dit is een belangrijke beperkende factor geweest in het onderzoek. Andere beperkende factoren zijn niet zo evident. De wettelijke mogelijkheid voor aanzienlijke verlenging van de observatietermijn bestond nog niet ten tijde van de pilot, waardoor de meeropbrengst hiervan niet kon worden bepaald. Dit is wellicht een factor die nader kan worden onderzocht, ook gezien de bevinding dat een korte verlenging van de observatieduur samenhangt met meer onderzoeksopbrengst.

Conclusies

De conclusies over de pilot Unit 3 luiden:

- 1 *Uit de procesevaluatie is gebleken dat de plannen achter de afdeling veelal zo zijn uitgevoerd als van te voren bedacht.* Dit geldt voor vijf van de zeven thema's en voor zeven van de negen veronderstelde werkzame mechanismen: het afdelingsklimaat van een therapeutisch milieu, extra forensisch psychiatrische expertise, met uitwisseling van expertise en de aanstelling van een observatiecoördinator, een dagprogramma met een flexibel en aantrekkelijk aanbod van activiteiten, een aantrekkelijke gezamenlijke ruimte en een uitgebreider dagprogramma, weinig mogelijkheden tot verschuilen achter zorg- of aandachtvragers, en extra focus op en aandacht voor één subgroep van observandi. Twee veronderstelde werkzame mechanismen zijn niet of nauwelijks uitgevoerd in de praktijk. Dit zijn de verlenging van de observatietermijn met een aanzienlijke duur en de multidisciplinaire uitbreiding van het PJ-onderzoek. Vanwege de onvoldoende implementatie kunnen deze veronderstelde mechanismen niet op effectiviteit worden onderzocht.
- 2 *De beantwoording van alle PJ-vragen in de onderzoeksgroep (Unit 3) is vergroot in vergelijking met de controlegroep (10 van 10 vergelijkingen), maar dit verschil is voor de meeste PJ-vragen (net) niet significant (6 van 10 vergelijkingen).* Het aantal observandi bij wie stoornissen zijn uitgesloten en tevens het aantal uitgesloten stoornissen, en het aantal observandi bij wie de kans op herhaling in algemene zin als hoog is ingeschat, zijn significant hoger in de onderzoeksgroep dan in de controlegroep. Het aantal keer dat er van gelijktijdigheid van stoornis en delict is gesproken, benadert significantie en is eveneens hoger in de onderzoeksgroep.
- 3 *Om drie redenen kan ondanks het uitblijven van veel significante verschillen in de onderzoeksopbrengst alsnog worden gesproken van een voorzichtig positief effect van Unit 3.* Ten eerste is er sprake geweest van een selectie-effect, waarbij in tegenstelling tot de post-hochypothese dat de minst hardnekkige weigerende verdachten op Unit 3 zijn geplaatst, juist de meest hardnekkige weigerende observandi op Unit 3 zijn geplaatst. Dit blijkt uit de bevinding dat er minder onderzoeksopbrengst is bij Unit 3 in vergelijking met de overige weigerende verdachten die in de periode van de pilot in het PBC onderzocht werden, maar op de reguliere afdelingen verbleven. Hierdoor is het bij de weigerende verdachten op Unit 3 moeilijker geweest onderzoeksopbrengst te behalen. Ten tweede is in de plannen achter de afdeling bepaald dat Unit 3 zou worden opgericht voor de meest hardnekkige weigerende verdachten, bij wie middels extra inzet op verschillende manieren extra onderzoeksopbrengst werd beoogd. Dit blijkt uit de drie inclusiecriteria voor plaatsing op Unit 3. Dat de observandi ook in de praktijk de harde weigeraars blijken te zijn, blijkt uit de op drie na hoogste eindscore van de observatielijsten voor 'verblijft veelal op cel' (gemiddelde over zes weken). Ten derde kunnen door de geringe groepsgrootte, 47 observandi in de onderzoeksgroep en 47 observandi in de controlegroep, alleen grote effecten worden vastgesteld; kleine of medium grote effecten worden met een dergelijke groepsgrootte niet gedetecteerd vanwege gebrek aan statistische power. Om deze redenen kan er reeds worden gesproken van een positief effect op Unit 3 als de onderzoeksopbrengst in de Unit 3 groep gelijk is aan die van de controlegroep. Zoals hierboven uiteengezet, was de onderzoeksopbrengst niet alleen gelijk aan, maar hoger dan die in de controlegroep.
- 4 *Er zijn weinig significante verschillen gevonden, waardoor weinig factoren kunnen worden aangeduid als samenhangend met het slagen van Unit 3.* De factoren waarop wel significante verschillen zijn gevonden, de factoren die significantie benaderden en de factoren die in absolute aantallen duidelijk verschillen laten zien,

kunnen worden meegenomen in de opzet van een nieuwe weigerunit of worden doorgevoerd in het reguliere observatieproces van het PBC. De onderzoeksopbrengst zou vervolgens moeten worden gemonitord om het succes of falen van deze factoren te bepalen. De observandi van Unit 3 verblijven langer in het PBC (totale verblijfsduur), hebben significant vaker een uitgesloten stoornis en het risico van recidive in het algemeen (in tegenstelling tot op basis van de psychopathologie) is hoger ingeschat. De observandi bij wie onderzoeksopbrengst is (een stoornis vastgesteld of een advies is uitgebracht), nemen significant minder vaak deel aan gezamenlijk koken en maken vaker gebruik van voorzieningen voor bezoek en geestelijke verzorging. Verder zijn er geen significante verschillen gevonden.